

Andrzej F. Dziuba

Jan Azor SJ a jezuickie Ratio studiorum z XVI wieku

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 29/1-2, 307-319

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ F. DZIUBA

JAN AZOR SJ A JEZUICKIE RATIO STUDIORUM Z XVI WIEKU

Zakon jezuitów od początku istnienia i działania na znaczącym miejscu stawiał obok formacji duchowej także i formację intelektualną. Dotyczyła ona kształcenia poszczególnych jego członków jak i włączenia się w ówczesny system edukacji, i to na wszystkich stopniach aż do uniwersyteckiego włącznie. Zamiar ten wyrażony już przez samego założyciela św. Ignacego Loyolę z czasem doczekał się bardziej realnych kształtów i praktycznych przejawów. Oczywiście, obok elementów wniesionych przez dynamikę nowego zakonu, czerpał wyraźnie z ówczesnych najdoskonalszych osiągnięć w tym względzie.

W tak szeroki przejaw zamiarów w zakresie szkolnictwa wchodził na przełomie połowy XVI wieku hiszpański jezuita Jan Azor (1536—1603). Wszedł, tak poprzez formację intelektualną, a później przez pracę naukowo-dydaktyczną. Wszystkie te etapy realizował właśnie na uczelniach jezuickich. Można zatem wyróżnić osobiste przyjmowanie systemu nauczania w czasie kolejnych etapów nauki, a następnie czynne ich realizowanie i w końcu udział bezpośredni w ich formowaniu. To ostatnie zagadnienie dotyczy udziału w pracach nad Ratio studiorum z lat 1586, 1591 i 1599. W takim schemacie przedstawione zostanie zasygnalizowane zagadnienie, które pozwoli ukazać pewne bardziej ogólne uwagi dotyczące systemu edukacji w zakonie jezuitów, w pierwszych latach jego istnienia i działalności. Latami szczególnie znaczących i konsekwentnych w swym odniesieniu na prawie 2 wieki.

I

Jan Azor urodził się najprawdopodobniej w styczniu 1536 r. w małym miasteczku Lorca, w prowincji Murcia, diecezji Cartagena¹. Po początkowej edukacji w rodzinnym mieście studiował filozofię i nauki humanistyczne w Murci w tamtejszym kolegium jezuickim. System nauczania, z braku obowiązującego w całym zakonie Ratio studiorum,

¹ Krótkie dane biograficzne por. np. J. M. Dalmau, *Azor Juan*, w: *Diccionario de la Historia Eclesiastica de España*, red. Q. Aldea, T. Mariu, J. Vives, Madrid 1972, I, 166—167; M. Arnaldos Perez, *Los jesuitas en el reino de Murcia (Apuntes historicos)*, b.r.m.w. (Murcia 1970;), passim (Institutum Historicum Societatis Jesu, Bibliotheca — Roma, mps. sygn. 6.C.30).

opierał się na wzorach zaczerpniętych z innych uczelni tego typu. Szczególnie wiodące były praktyki Kolegium Rzymskiego, w którym zdobyła formację większość wykładowców rekrutujących się z zagranicy. Natomiast w Hiszpanii znaczącą rolę odgrywał nadal słynny uniwersytet w Alcalá de Henares. Nie można także pominąć znaczenia uniwersytetów w Paryżu i Lowanium. Z zagranicy pewne ogólne wskazania odnośnie do systemu nauczania opracował H. Nadal, który jako rektor kolegium w Messynie (1548-1552), wydał *De studiis Societatis Jesu*². W praktyce najbardziej wiążące były wskazania rektora kolegium oraz osobiste inwencje poszczególnych profesorów.

Formacja intelektualna J. Azora, już w swych fundamentów przebiegała w zakonie jezuitów, choć była szeroko otwarta na inne osiągnięcia w tym względzie. Ostatecznie była to jednak tylko próba poszukiwania pewnego *modus vivendi* w tym zakresie. Zresztą czyniły to wszystkie założone już wówczas kolegia jezuickie.

Ignacy Loyola przywiązywał wielką wagę do tego, by kolegia, w których kształci się młodzież czy to należąca do zakonu, czy też młodzież świecka, posiadały jednak wspólny, jednolity sposób prowadzenia studiów. Opracowanie takiej *Ratio studiorum* przybiegał nawet w Konstytucjach założonego przez siebie zakonu. Ale do końca życia nie udało mu się przygotować odpowiedniego dokumentu na ten temat. Jednak już w samych Konstytucjach znajduje się wiele zaleceń, wskazań i uwag, które można uznać za zawiązki uniwersalnego systemu ordynacji studiów. Wspomnianą Konstytucję zatwierdził papież Paweł IV dekretem z 6 lipca 1558 r. jako obowiązującą dla całego zakonu. Dokument ten wycytał najbardziej podstawowe zasady edukacji, w czwartej części zatytułowanej: *O wykształceniu intelektualnym i przygotowaniu młodzieży zakonnej do przyszłych prac apostołskich*³. Ostatni etap formacji filozoficznej, w życiu świeckim, Jan Azor przeszedł jeszcze zapoznając się wstępnie z zawartymi tam normami. Profesorowie w Murci, zgodnie z Konstytucją, wykładali filozofię, jako niezbędny element przed studiami teologicznymi i przyszłą pracą apostołską.

Zapewne pod wpływem studiów oraz bezpośredniego zapoznania się z zakonem jezuitów, Jan Azor 18 marca 1559 roku stał się synem duchowym św. Ignacego. W nowicjacie odbywanym w kolegium w Ocaña kontynuował studia filozoficzne, teraz już bardziej bezpośrednio z ukierunkowaniem na teologię, i to w myśli zasad podanych przez Konstytucje. Poglębiał znajomość św. Tomasza z Akwinu, jako obowiązującego w całym zakonie, a ściślej mówiąc samego Arystotelesa.

² Por. *Monumenta paedagogica Societatis Jesu, quae primam rationem studiorum anno 1586 editam praecessere*, wyd. C. G. Rodeles i inii, Matriti 1901, 89—99.

³ Por. *Konstytucje Towarzystwa Jezusowego*, w: św. Ignacy Loyola, *Pisma Wybrane*, komentarze, opr. M. Bednarz przy współpracy S. Filipowicza, R. Skórki, Kraków 1968, I, 411—418.

Po nowicjacie i ukończonych studiach filozoficznych Jan Azor powrócił w 1563 r. do kolegium w Alcalá de Henares, gdzie wstąpił do zakonu. Tu także rozpoczął studia teologiczne, które zgodnie z Konstytucjami miały jako cel miesienie pomocy bliźnim w dziedzinie poznawania i miłowania Boga i w ten sposób pomaganie im do zbawienia. System nauczania teologii opierał się z braku bardziej ogólnych norm, także na dokumentach Kongregacji generalnych oraz bardziej lokalnych postanowieniach, które miały jednak charakter tymczasowy i często bardzo szczegółowy. Zakon nie zdobył się mimo dostrzeżenia potrzeby i podkreślania jej, na wypracowanie jednolitego regulaminu studiów. Dalej wzorcem było Kolegium Rzymskie i jego wskazania dydaktyczne. Jedną z istotnych prób, która rzutowała na formację tak filozoficzną jak i teologiczną Jana Azora, było *De ratione et ordine studiorum Collegii Romani* opracowane przez Diego Ledesma, który w latach 1562-1575 pełnił funkcję prefekta studiów, a od 1556 r. wykładał teologię⁴.

Lata edukacji teologicznej hiszpańskiego teologa w Alcalá de Henares w latach 1563-1567 to także czas pojawienia się jeszcze innej próby w zakresie systematyzacji regulaminu studiów, której autorem był J. Maldonado. Szczególnie interesująca jest część zatytułowana: *De ratione theologiae et Sacrae Scripturae docendae*⁵. Inne uzupełnienia bardziej ogólne wydała także II Kapituła Generalna obradująca od 19 stycznia do 21 czerwca 1565 r.

Na okres formacji filozoficzno-teologicznej Jana Azora miała wpływ także ordynacja Franciszka Borgiasza wydana w listopadzie 1565 r. Zarządzenie to było odgłosem narad profesorów Kolegium Rzymskiego w latach 1564-1565. Narady te były później także kontynuowane, i stanowiły pewien materiał wprowadzający dla podjętych prac nad nowym Ratio studiorum. Zakon podejmował kolejny, drugi wysiłek, usystematyzowania w sposób uniwersalny dla całego Towarzystwa systemu edukacji wszystkich stopni.

Jan Azor zatem w czasie studiów humanistycznych, filozoficznych i teologicznych miał możliwość doświadczyć bezpośrednio praktycznych poszukiwań systemu nauczania. Zaobserwował próby wywodzące się tak z kręgów władz naczelnych zakonu, jak i z poszczególnych kolegiów czy wreszcie także i indywidualnych bardziej wiodących postaci. Był to dotąd okres przyjmowania, wchłaniania nowości, a być może także i niekiedy prób ich własnej oceny czy projektów. Jego stosunek do całości systemu edukacji w zakonie jezuitów, o ile tak się można wyrazić, był „bierny”.

⁴ Por. R. García-Villoslada, *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551) alla soppressione della Campagna di Gesù (1773)*, Roma 1954, 84, 97.

⁵ Por. *Monumenta paedagogica*, 864—869.

II

W czasie studiów teologicznych Azor najprawdopodobniej rozpoczął już praktykę dydaktyczną. Wydaje się bowiem, że zgodnie z stosowaną zasadą jezuicką, wykładał przynajmniej jakieś przedmioty z zakresu filozofii czy nauk humanistycznych. Było to sprawdzeniem przydatności kandydata do ewentualnej pracy dydaktycznej. Dopiero jednak ukończenie teologii oraz przyjęcie święceń kapłańskich (ok. 1568 r.) otwierało przed nim szeroką karierę naukowo-dydaktyczną.

Zajęcia prowadzone przez niego z zakresu filozofii opierały się zasadniczo na wskazaniach Konstytucji. Mógł jednak już wówczas wykazać własne inwencje z braku innych wiążących wskazań obowiązujących w całym zakonie. Podejmując zaś zajęcia z teologii w kolegium w Alcalá de Henares, bezpośrednio po studiach, opierał się w ich prowadzeniu zwłaszcza na części czwartej Konstytucji jak i praktykach typowych dla ośrodków naukowych w Hiszpanii. Po złożeniu 4 ślubu jego uprawnienia jeszcze bardziej powiększyły się, przynajmniej w sensie formalnym (28 I 1970). Mógł odtąd przyjmować wszelkie godności i zadania zastrzeżone kapłanom o czterech ślubach.

W czasie, gdy J. Azor pracował jako lektor w Alcalá de Henares, podjęto kolejny wysiłek opracowania, zresztą zgodnie z sugestią św. Ignacego, bardziej szczegółowego Ratio studiorum obowiązujących w całym zakonie. Wersja ta, jako drugie uniwersalne ratio, powstała w latach 1556–1570, a więc za rządów trzeciego generała zakonu, św. Franciszka Borgiasza. Szczególny udział w jej redagowaniu mieli profesorowie Kolegium Rzymskiego. Przedmiotem były szkoły niższe i studia filozoficzne. Część dotycząca teologii, mimo że została przygotowana, nie przesłano do prowincji zakonnych i wcielono w życie⁶.

Nadzieje J. Azora na bardziej wiążący dokument w początkach jego pracy dydaktycznej zakończyły się fiaskiem. Musiał nadal opierać się na ogólnych wcześniejszych ustaleniach, a przede wszystkim wykazać własną inwencję. Pomagały mu w tym tradycje uniwersytetu w Alcalá oraz powaga tamtejszego kolegium jezuickiego.

Działalność naukowo-dydaktyczna, z polecenia władz zakonnych, miał J. Azor połączyć odtąd z działalnością administracyjną. Bowiem w 1571 r. powołany został na rektora kolegium w Placencia. Jednocześnie prowadził tam wykłady z teologii a może i Pisma św. czy wreszcie i kazusów sumienia. Tym razem był zatem bezpośrednio odpowiedzialny za całość funkcjonowania systemu nauczania w tym zakładzie naukowym. Z braku dokumentów zawierających ogólne wskazania sam podejmował decyzje, m.in. o dopuszczeniu do poszczególnych stopni

⁶ Por. L. Lukács, *De prima Societatis Ratione studiorum Sancto Francisco Borgia Praeposito Generali constituta (1565—1569)*, *Archivum Historicum Societatis Jesu* 27 (1958) 209—232; *Monumenta paedagogica Societatis Jesu*, wyd. L. Lukács (1557—1572), Romae 1974, II, 49*, 181—186.

czy promocji lub dysput publicznych. Wskazania Konstytucji musiał wypełniać szczegółowymi dyspozycjami angażując swój coraz poważniejszy autorytet naukowy i pozycję w prowincji toletańskiej.

Jan Azor funkcję rektora w Placencia spełniał bardzo krótko, bo około roku. Po tym „epizodzie” ponownie podjął pracę naukowo-dydaktyczną w Alcalá de Henares. III Kongregacja Generalna obradująca w r. 1573 wybrała kolejnego generała zakonu, którym został Belg Ewerard Mercurian oraz wydała także nowe wskazania dotyczące nauczania, zwłaszcza filozofii. To właśnie z tych wskazań, mówiących m.in. by nauczyciele prowadzący wykłady filozofii Arystotelesa, byli ostrożni w doborze komentatorów, których pisma zawierają twierdzenia sprzeciwiające się dogmatom chrześcijańskim, a samą filozofię mają tak wyklądać, by mogła służyć teologii scholastycznej, korzystał J. Azor na nowym odcinku pracy⁷. Władze generalne powierzyły mu ponownie obowiązki tym razem rektora kolegium w Ocaña, gdzie wcześniej sam odbył nowicjat. Doświadczenie poprzednich prac w Placencia pozwoliły na rozwinięcie szerokiej działalności dydaktycznej, mimo obowiązków kierowniczych, i to bardzo absorbujących. W wykładach z teologii posiadał już pewien własny styl i schemat ciągle ubogaczony inwencją, zawsze jednak zgodny szczególnie ze wskazaniami Konstytucji.

Po doświadczeniach w Ocaña Azor powrócił ponownie do Alcalá de Henares podejmując wykłady z teologii. Nie długo jednak cieszył się pełną swobodą w zakresie działalności naukowo-dydaktycznej, kiedy to wcielił w życie nowe wskazania zbioru reguł różnych urzędów w zakonie wydanych przez Mercuriana w 1577 r. Już bowiem w 1578 r. władza zakonna zamianowała go rektorem słynnego na cały świat kolegium w Alcalá. Jednak i tu stosunkowo krótko spełniał tę funkcję. Niemniej zdołał zdobyć szerokie uznanie, jao dojrzały wykładowca i administrator tak poważnego ośrodka naukowego zakonu. Jako rektor tworzył ogólną atmosferę kolegium, prowadził jego szeroko zakrojone badania naukowe oraz osobiście stanowił jego wizytówkę w kontaktach zewnętrznych. Obok tego nie zaniedbywał własnych wykładów z teologii, które z czasem stanowiły materiał tak przydatny w przyszłej szerokiej pracy w Kolegium Rzymskim oraz dla całego zakonu przy redagowaniu *Ratio studiorum*.

Niespodziewanie w 1579 r. Jan Azor został powołany do Rzymu i podjął pracę w najważniejszej uczelni zakonu, w tamtejszym kolegium. Na decyzję tę miała wpływ jego dotychczasowa praca, i to na tak wielu odcinkach działalności zakonu. Osobiste kompetencje naukowe spowodowały, iż wszedł do grona wykładowców teologii scholastycznej,

⁷ Por. *Institutum Societatis Jesu*, Florentiae 1893, II, 228—229, 539; *Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes collectae concinnatae dilucidatae* a G. M. Pachtler. *Ab anno 1541 ad annum 1599*, Berolini 1887, I, 77.

i to od początku swej działalności rzymskiej. Tu biorąc udział w licznych dyskusjach nad systemem edukacji zakonnej mógł bezpośrednio dzielić się swymi spostrzeżeniami oraz praktyką nabytą w Alcalá de Henares, Placencia i Ocaña. Prowadzone wykłady pozwalały mu nadal na czynne realizowanie teoretycznych i praktycznych wskazań centralnych władz zakonu, czy prowincji lub też rektora kolegium. Okres ten mimo wzbogacenia o nowy odpowiedzialny odcinek pracy nad *Ratio studiorum*, trwał niemal do końca życia Jana Azora. Wykładał on bowiem teologię, a następnie był prefektem studiów przez kilkanaście lat. Był zatem bezpośrednio odpowiedzialny za koordynację i pełne przestrzeganie wymogów w zakresie regulaminu studiów ustalonych zwłaszcza przez generalne władze zakonu.

Na tym etapie pracy w zakonie Jan Azor praktycznie sam wcielał w życie założenia Konstytucji, a zwłaszcza ich czwartej części, oraz późniejszych wskazań odnośnie do systemu nauczania w zakonie jezuitów. Przejawiał tu jednak i własną inwencję jak i próby wynikające z praktyki. Okres ten można zatem w pewnym sensie określić, gdy idzie o stosunek do systemu edukacji, jako „czynny”. I to w sensie jego realizacji jak i początków własnego wkładu, co będzie szczególnie charakterystyczne w następnym okresie jego życia i działalności.

III

Jan Azor prowadząc wykłady w Kolegium Rzymskim zapewne sam zaobserwował, w sposób bardziej wyraźny, potrzebę nowocześniejszego uniwersalnego regulaminu studiów dla całego zakonu. Wszystkie wcześniejsze próby nie stanowiły zadawalających ustaleń, a dowodem tego były m.in. wspomniane wyżej często jawiące się dodatkowe zarządzenia władz generalnych, nie mówiąc już o prowincjalnych czy rektorach poszczególnych kolegiów.

Dopiero jednak następca Mercuriana, słynny Klaudiusz Acquaviva (1581-1615) przystąpił do bardziej kompleksowego opracowania jednolitego *Ratio studiorum* dla całego zakonu. W tym celu już w 1581 r. powołał specjalną komisję *ad conficiendam Formulam studiorum*. W skład jej weszło 12 członków, m.in. P. Fonseca — Portugalczyk, F. Adorno i B. Sordi — Włosi, A. Deza, F. Ribera, G. Gonzales i J. Maldonado — Hiszpanie. Wyniki pracy tej komisji nie są jednak znane, a być może ich wogóle nie osiągnięto⁸. J. Azor jak znany już wówczas wykładowca teologii scholastycznej był baczny obserwatorem tych prac, choć sam bezpośrednio nie brał w nich udziału.

Po tych doświadczeniach generał Acquaviva powołał w r. 1584 kolejną komisję złożoną tym razem tylko z sześciu członków: J. Azor — Hiszpan, G. Gonzalves — Portugalczyk, J. Tirius z Francji, P. Buys

⁸ Por. *Ratio studiorum et institutiones scholasticae, Ratio studiorum annorum 1586, 1599, 1832, Berolini 1887, II, 6.*

z Austrii, A. Guisanus z Niemiec i S. Tucci z Kolegium Rzymskiego. Pracując kolegalnie mieli oni zaproponować nowe ratio. Prace oficjalnie rozpoczęte zostały w dniu 8 grudnia 1584 r. audiencją u papieża Grzegorza XIII. Przez sześć miesięcy pracowano w budynku Penitencjarii u św. Piotra, a dalsze trzy u św. Andrzeja na Kwirynale (z racji upałów letnich). Każdego dnia odbywała się trzygodzinna sesja, a resztę czasu poświęcano na osobiste studium i konsultacje książek oraz manuskryptów. Prace redakcyjne zakończone zostały w sierpniu 1585 r. i przedłożone generałowi zakonu. Ten z kolei przekazał je do zaopiniowania profesorom Kolegium Rzymskiego. Następnie projekt wraz z ich uwagami był przedmiotem narady generała i jego asystentów, po czym wersję końcową przekazano do druku⁹.

a). *„Ratio atque Institutio studiorum per sex Potres ad id iussu R.P. Praepositi Generalis deputatos conscripta. Romae In Collegio Societatis Jesu. Anno Domini MDLXXXVI. Cum Facultate Superiorum, k. 3, ss. 330, k. 3”*¹⁰. Na kartach nadliczbowych zamieszczono słowo do czytelnika (k. 3-3v), a następnie na początkowych stronach akt kongregacji z 1584 r., która zapoczątkowała prace przygotowawcze niniejszego Ratio (s. 1-8). Zatem właściwy tekst rozpoczyna się od strony 9. Natomiast na końcowych kartach nadliczbowych zamieszczono erratę (k. 1-2), wykaz treści (k. 2v), a przy jego końcu: *Romae Exceudebat Franciscus Zanettus MDLXXXVI*.

Druga edycja źródłowa Ratio ukazała się w prawie 300 lat później w monumentalnym dziele *Monumenta Germaniae Paedagogica*¹¹. Obecnie ta edycja jest bardziej popularna i znana niż wydanie oryginalne, które powielono w małym nakładzie (80 egz.).

Ratio z 1586 r. opracowane m.in. przez J. Azora składa się z dwu części: *De opinionum delictu in theologica facultate* oraz *Praxis et ordo studiorum*. Część pierwsza podaje wskazania dotyczące nauczania teologii, m.in. stwierdza się, że należy wykładać w zasadzie naukę Doktora Anielskiego z wyjątkiem pewnych twierdzeń tego autora, których jezuita nie są zobowiązani wykładać w duchu św. Tomasza, gdyż przeciwnych im też można również bronić bez obawy jako bardzo prawdopodobnych. Takie postawienie autorytetu Akwinaty spowodowało zainteresowanie się dokumentem ze strony inkwizycji hiszpańskiej prowadzonej przez dominikanów. Druga część wyjaśnia metody i porządek jakimi winny kierować się wykłady z nauk humanistycznych, filozofii i teologii. Dokonano tu także szczegółowych analiz wielu dokumentów związanych z tą problematyką, m.in. statuty uniwersytetów,

⁹ Por. García-Villoslada, dz. cyt., 97—98; *Ratio studiorum*, II, 7—8.

¹⁰ *Archivum Romanum Societatis Jesu*, Roma sygn. Instit. I 142; Por. także J. E. de Uriarte, *Catalogo Razonado de obras anonimas y sendonimas de autores de la Compañia de Jesús*, Madrid 1914, IV, 107.

¹¹ Por. *Ratio studiorum*, II, 25—217.

dekrety kongregacji generalnych a także słynną czwartą część Konstytucji. W myśli Ratio w skład teologii wchodziły następujące dyscypliny szczegółowe: Pismo św., teologia scholastyczna, kontrowersje, kazusy sumienia i hebrajski. Natomiast w ramach filozofii winna obok innych przedmiotów, być wykładana matematyka. Z kolei nauki humanistyczne to studium gramatyki (łacina, grecka), historii, poetyki i retoryki¹².

Tak wypracowany dokument, przez wspomnianych sześciu ekspertów, nie miał jednak charakteru ustawy, lecz stanowił jedynie projekt przyszłego ustawodawstwa w tym względzie. Choć wydany drukiem w niewielkim nakładzie, posiadał charakter rękopisu i miał służyć za podstawę do przemyśleń i dyskusji we wszystkich prowincjach zakonu¹³. Poszczególne egzemplarze przesłane do prowincjałów opatrzone zostały specjalnym pismem generała datowanym 21 kwietnia 1586 r., w którym polecał stworzenie komisji złożonej przynajmniej z 5 najwybitniejszych profesorów i znawców przedmiotu. Jej zadaniem miało być wyczerpujące przedyskutowanie całego projektu i przesłanie swych uwag do Rzymu. Uwagi te z kolei miały być rozważone przy definitywnym opracowaniu Ratio przez wyznaczoną przez generała nową komisję.

W wszelkich dokumentach generała zakonu J. Azor wymieniany jest zawsze na pierwszym miejscu wśród redagujących Ratio sześciu członków komisji. Świadczy to o pozycji zajmowanej przez niego w grupie ekspertów¹⁴. Zresztą jego dotychczasowe prace predysponowały go do tego typu pracy. Azor doskonale godził w tym okresie prace naukowo-dydaktyczne w Kolegium Rzymskim, prowadzenie ćwiczeń u św. Andrzeja na Kwirynale i redagowanie prezentowanego nowego *Ratio studiorum*. Zresztą wszystko to dawało mu bezpośrednie możliwości wcielania w praktykę dydaktyczną wszelkich dopuszczalnych prób i innowacji w zakresie regulaminu studiów. Zdobyte szerokie doświadczenie, zwłaszcza z Alcalá de Henares oraz Rzymu, J. Azor mógł w pracach nad Ratio zaproponować, jak godne uznania dla całego zakonu. Późniejsze decyzje generała zakonu wskazują jednoznacznie na kompetencje Azora, ich uznanie oraz wolę dalszego wykorzystania w pracach nad Ratio.

W odpowiedzi na przesłane teksty projektu napłynęły do Rzymu liczne uwagi i wnioski. Dla ich rozpatrzenia, usystematyzowania i wykorzystania na następnym etapie prac redakcyjnych oddelegowani zostali trzej z sześciuosobowej pierwszej grupy: J. Azor, S. Tucci i G.

¹² Por. Tamże, 65—125, 141—200.

¹³ Por. Uri arte, dz. cyt., IV, 107; A. Palau y Dulcet, *Manual del Libro Hispano-Americano*, Barcelona 1948, I, 606.

¹⁴ Por. *Ratio studiorum*, II, 7—8; García-Villoslada, dz. cyt., 97; J. Juan Azor. *El es precisamente el primero de los comisionados que se nombran al principio de la obra misma* (Uriarte, dz. cyt., IV, 107).

Gonzalves. Wraz z profesorami Kolegium Rzymskiego przeprowadzili oni szczegółową analizę tekstów otrzymanych niemal z całego świata. Wśród tych ostatnich warto wymienić m.in.: G. Vazqueza, B. Giustiniani, B. Perera, R. Bellarmina, M. Vitelleschi, K. Clavio, F. Benci i o. Torsellini¹⁵. Ostatecznie współpraca tak szerokiego gremium pozwoliła na ogłoszenie drukiem już w 1591 r. kolejnego projektu *Ratio studiorum* dla całego zakonu.

b). „*Ratio atq. Institutio studiorum. Romae. In Collegio Societatis Jesu. Anno Dñi XDXCI. Cum facultate Superiorum, k. 4, ss. 332, k. 2, ss. 4 + 4 + 4 + 48*”¹⁶. Na kartach nadliczbowych wstępnych opublikowano *index regulorum* z podaniem tytułów i stron (k. 2) oraz słowo do czytelnika (k. 4-4v). Pozostałe nie zostały zadrukowane. Po właściwym tekście *Ratio* na kartach nadliczbowych końcowych zamieszczono erratę (k. 1) oraz *regestrum*, w którego zakończeniu: „*Romae. In Collegio eiusdem Societatis. Anno Dñi MDXCI*” (k. 1v). Po jednej karcie niezadrukowanej w dodatkach podano appendix do reguł profesorskich odnoszących się do gramatyki, humanistyki, retoryki w klasach niższych. Tej ostatniej problematyce poświęcono najwięcej uwagi.

Nieco inne wydanie tej wersji *Ratio* znajduje się w Archiwum Rzymskim: „*Ratio atq. Institutio Studiorum. Romae. In Collegio Societatis Jesu. Anno Dñi MDCXI. Cum facultate Superiorum, k. 2, ss. 332, k. 2, k. 26*”¹⁷. W edycji tej w kolejności opublikowano: słowa do czytelnika (k. 2-2v), właściwy i pełny tekst *Ratio* oraz erratę (k. 1) i *regestrum* wraz z informacją „*Romae. In Collegio eiusdem Societatis Anno Dñi MDCXI*”¹⁷. Po karcie niezadrukowanej (k. 2-2v) w formie rękopisu zamieszczono tekst rozpoczynający się: *circa ordinem studiorum Societatis Propositionum catalogi duo alter definitarum ex Summa Sti Thomae. Librum alter. De opinionum item delictu pro scripturae et controversiarum professoribus Claudius Aquaviva. Praepositus Generalis Societatis Jesu* (k. 1-25v). Niezadrukowane pozostały k. 14-15v oraz 26-26v. Każda reguła dodatku podzielona została na poszczególne tytuły. Całość to zapewne tekst związany z *Delectus opinionum*, który został pominięty w wydaniu drukowanym dla uniknięcia trudności, szczególnie na terenie Hiszpanii. W przedmowie do *Ratio* zaznacza się, że część ta na razie nie mogła być wydana i przesłana, ale istnieje

¹⁵ Por. J. Theiner, *Die Entwicklung der Moraltheologie zur eigenständigen Disziplin*, Regensburg 1970, 146—213, 368—407; S. Bednarski, *Jezuici polscy wobec projektu ordynacji studiów*, *Przegląd Powszechny* 52 (1935) 69—84, 223—240; Garcia-Villoslada, dz. cyt., 98—99.

¹⁶ *Bibliotheca Pontificium Universitas Gregoriana*, Roma sygn. Ris 100 F 1+2.

¹⁷ *Archivum Romanum Societatis Jesu*, Roma sygn. Instit. III. 17. Tą samą edycję, ale bez dodatku rękopiśmiennego por. Biblioteka Jagiellońska, Kraków sygn. 110770.

nadzieja, iż wkrótce zostanie dosłana. Rzeczywiście opublikowano ją już w 1592 r.¹⁸

Drobne fragmenty prezentowanego drugiego projektu *Ratio*, zwłaszcza odnoszące się do zagadnień nauczania teologii moralnej, przedrukowano w części źródłowej pracy niemieckiego jezuita J. Theinera¹⁹.

Ratio z 1591 r. ogłoszone zostało na prawach rękopisu i podobnie jak poprzednie przesłane prowincjałom, już nie tylko jako podstawa od dyskusji, lecz celem wprowadzenia go w życie na próbę. W przeciwieństwie do wersji *Ratio* z r. 1586, która miała pod wieloma względami charakter drobnych rozpraw, przytaczających niekiedy racje za i przeciw szczególnym wskazaniom, i w wielu sprawach zostawiała znaczną swobodę poszczególnym kolegiom, *Ratio* z r. 1591 posiada charakter bardziej zwarty i w większym stopniu normatywny. Na 332 stronach tekstu całość podzielona została aż na 834 reguły, które dotyczą osób związanych z nauczaniem. Można zatem spotkać reguły odnoszące się do prowincjała, rektora kolegium, prefekta szkół wyższych i niższych czy wreszcie reguły dla poszczególnych klas szkoły niższej (gramatykę, rekotyka). Zostały zatem wprowadzone znaczne zmiany. Pominęto, jak już wspomniano, słynną część *Delectus opinionum*, unikając tym samym pewnych nieporozumień, gdy idzie o stosunek zakonu do Akwinaty. Zwrócono natomiast większą uwagę na środki jakimi winny być osiągnane coraz doskonalsze wyniki nauczania.

Tak przedstawiony przy współpracy J. Azora projekt *Ratio* wywołał, zgodnie z oczekiwaniami generała zakonu, dość liczne odpowiedzi i interwencje z poszczególnych prowincji, podkreślające ponownie potrzebę większej syntezy i wartości tekstu. Materiały przesłane miały służyć przy ostatecznym opracowaniu *Ratio studiorum*.

Zarówno słowo do czytelnika jak i inne sformułowania wskazują na znaczenie pierwszej komisji z 1584 r. jak i późniejszej trzyosobowej, która przygotowała ostateczny grunt pod kolejny projekt z 1591 r.²⁰ Wielu biografów podkreśla ich znaczenie redakcyjne oraz współautorstwo, m.in. także i Jana Azora²¹. Wydaje się, iż odegrał on znaczącą rolę, do czego zresztą predysponowała go dotychczasowa praca. Godne podkreślenia, i uznania jest, iż Azor jako profesor teologii scholastycznej Kolegium Rzymskiego praktykował wskazania *Ratio* z 1591 r. Wszystko to łączył z szeroką aktywnością wewnątrzzakonną. Był bowiem cenzorem ksiąg teologicznych, głosił nadal nauki rekolekcyjne oraz szeroko angażował się we wszelkie dyskusje dotyczące poszukiwań np. w zakresie ślubów jezuickich czy dokumentów Stolicy Apostolskiej odnoszących się do jezuitów. Nazwisko jego jawi się

¹⁸ Por. *Ratio* z 1591 r., k. 4.

¹⁹ Por. Dz. cyt., 408—414.

²⁰ Por. *Ratio* z 1591 r., k. 4.

²¹ Por. np. G. Melzi, *Dizionario di opere anonime e pseudonime di scrittori italiani o come che sia aventi relazione all'Italia*, Milano 1852, II, 413—414; *Uria arte*, dz. cyt., IV, 107.

często w licznych rękopisach przechowywanych w Archiwum Rzymskim. Był autorem w wielu dziedzinach wiedzy i administracji, zwłaszcza kierowania zakładami naukowymi zakonu.

Przygotowany przy współudziale Jana Azora projekt *Ratio studiorum* z 1591 r. poddany został szybko dalszej modernizacji. Uwzględniono przy tym postulaty z terenu oraz zdania profesorów Kolegium Rzymskiego. W sposób szczególny zajęła się tym V Kongregacja generalna (3 II 1593—18 I 1594), która rozpatrzyła materiały przygotowane przez specjalną komisję, wypowiadając się jednocześnie na temat wyboru opinii w nauczaniu teologii i filozofii. Postanowiono wówczas m.in., aby profesorowie w teologii scholastycznej trzymali się nauki św. Tomasza z Akwinu²². Postanowienie to przestrzegali J. Azor w prowadzonych nadal wykładach oraz uwidacznia się to w przygotowywanym fundamentalnym dziele *Institutiones morales*.

W wyniku licznych krytyk i zastrzeżeń ostateczny tekst dokumentu przeredagowano, skrócono o połowę i wielu regułom dano zupełnie nowe brzmienie. Uwzględniono znaczną ilość sugestii z terenu, najczęściej przez uogólnienie przepisów czy umieszczenie zamiast ścisłej normy — jedynie zalecenia lub fakultatywności. Tak przepracowany tekst ukazał się ostatecznie jak najbardziej dojrzała ówczesna redakcja *Ratio* obowiązującego uniwersalnie w całym zakonie.

c) „*Ratio atq. Institutio studiorum Societatis Jesu. Superiorum permissu. Neapoli. In Collegio eiusdem Societatis. Ex Typographie Tarquinii Longi MDXCVIII, k. 2, ss. 208, k. 27*”²³. Na kartach nadliczbowych wstępnych zamieszczono tylko uwagi o powstaniu dokumentu (k. 2-2v). Właściwy tekst otwiera list J. Dominicus, sekretarza generała zakonu, datowany 8 stycznia 1599 r. (s. 1). Na kartach nadliczbowych końcowych opublikowano imprimatur wystawione przez L. Boidus, wikariusza generalnego z Neapolu datowane w 1599 *apud Tarquinium Longum* (k. 1). Po karcie pustej (k. 1v) zamieszczono *index regulatorum* (k. 2-2v) oraz *index rerum* wraz z podaniem haseł i stron (k. 3-24v). Wreszcie krótką erratę (k. 25-25v) przez podanie strony oraz poprawnego brzmienia tekstu, Ostatnie karty pozostały niezadrukowane (k. 26-27v).

Ta sama wersja *Ratio* ukazała się także w serii *Monumenta Germaniae Paedagogica* wraz z niemieckim przekładem²⁴. Nieco później przedrukowanego ponownie w innym zbiorze jezuickich dokumentów *Institutum Societatis Jesu*²⁵. Warto dodać, iż istnieją także przekłady w innych językach nowożytnych.

Całość opracowania na 208 stronach zawiera tylko 466 reguł, które ułożone zostały w tryptyk: teologia, filozofia i nauki humanistyczne.

²² Por. *Ratio studiorum*, I, 80—81; II, 225; *Institutum*, II, 272—274.

²³ *Archivum Romanum Societatis Jesu*, Roma sygn. Instit. III, 20.

²⁴ Por. *Ratio studiorum*, II, 225—481.

²⁵ Por. Dz. cyt., III, 158—234.

Odstąpiono od zasady przytaczania przykładu Kolegium Rzymskiego, jako wzoru w zakresie praktyki dydaktycznej. Dokument stał się dzięki temu bardziej normatywny i prawniczy.

Wspomniane wyżej reguły dotyczące prawie wszystkich osób i problemów związanych z nauczaniem jezuickim. Są więc reguły prowincjała, rektora i prefekta studiów, profesorów szkół wyższych oraz szczegółowe dla wykładowców poszczególne dyscypliny teologiczne, filozoficzne oraz przedmioty wchodzące w zakres szkoły średniej (np. Pismo św., język hebrajski, teologia scholastyczna, kazusy sumienia, gramatyka czy retoryka). Znajdują się nadto reguły dotyczące egzaminów pisemnych, nagród, długości kursów i semestrów, metod nauczania, promocji akademickich, teatru, wakacji i wielu innych. Podano także wykaz kwestii, zaczerpniętych z Sumy Akwinaty, które należy omówić podczas studiów filozoficznych i teologicznych. Ten wykaz stanowił jednoznaczne rozstrzygnięcie kwestii spornych z *Ratio* z 1586 i 1591 r. Ostatnie zaś było pomyślane jako w pewnym sensie przewodnik dla profesorów, aby mogli się ustrzec niepotrzebnych powtórzeń lub opuszczeń zagadnień koniecznych, które powinny być traktowane jednolicie przez różnych wykładowców i to w całym zakonie.

Prezentowane *Ratio* po pewnych minimalnych poprawkach dokonanych przez VII Kongregację generalną (5. II. 1615-26. I. 1616) było obowiązującym dokumentem przez ponad 200 lat. Jezuici tym samym zamknęli jeden z istotnych etapów konsolidacji zakonu w płaszczyźnie uniwersalizmu regulaminu studiów.

Tekst *Ratio* na kartach nadliczbowych, podobnie jak i poprzednie, wspomina znaczenie sześciu członków z komisji powołanej w 1584 r.²⁶. Znany bibliograf hiszpański J. E. de Uriarte zwraca uwagę na znaczącą rolę J. Azora w redakcji ostatecznej wersji *Ratio* z 1599 r.²⁷. Generalnie jednak autorzy zestawów bibliograficznych i biograficznych nie podnoszą tego elementu spuścizny pisarskiej hiszpańskiego teologa. Wydaje się jednak, iż nie jest przesadą wskazanie na współautorstwo i w tej wersji, która w zasadniczym stopniu opierała się na próbach z 1584 i 1591 roku. Jan Azor pod koniec życia prowadząc wykłady z Pisma św. mógł jeszcze praktykować wstępnie wypracowane przy jego udziale przepisy studiów. Realizując ich wymogi ukazywał praktyczną ich przydatność, co wyraźnie zdołał ukazać w dwóch pierwszych tomach *Institutiones*. Okres ten obok działalności naukowo-dydaktycznej cechował się szczególnym oddaniem pracy nad *Ratio* studiorum. Można go w pewnym sensie określić, gdy idzie o stosunek do regulaminu studiów, jako „twórczy”.

Jan Azor na przestrzeni swego życia, jawi się jako osoba znacząca

²⁶ Por. *Ratio* z 1599 r., k. 2.

²⁷ „(...) de 8 Enero de 1599 que lleva al frente (...) no consta, de seguro, pero se cree con bastante fundamento, que tambien intervino en su arreglo el P. Azor” (Dz. cyt., IV, 108).

w całości problematyki poszukiwań Ratio studiorum o charakterze uniwersalnym dla całego zakonu jezuitów. Jego przygotowanie, następnie praca naukowo-dydaktyczna stanowiły doskonale wprowadzenie do późniejszej pracy nad Ratio. Władze zakonne potrafiły to umiejętnie wykorzystać, i to z dużym pożytkiem. Doświadczenie w Placencia, Ocaña i Alcala de Henares, a szczególnie w Kolegium Rzymskim pozwalały Janowi Azorowi być swoistym ekspertem w zakresie problematyki regulaminów studiów. Sam wiele szczegółowych projektów sprawdził w praktyce, zweryfikował z realiami naukowo-dydaktycznymi kolegów jezuickich. Jako profesor, rektor, redaktor, cenzor i pisarz stał się osobą szczególnie zasłużoną dla całego nowo powstałego zakonu św. Ignacego Loyoli. Nie jest jednak w pełni doceniany, a to ze względu na brak badań oraz szczupłość zachowanych źródeł. Wskazane jest zatem podjęcie dalszych prac, celem bardziej sprawiedliwego oraz pełnego ukazania tej interesującej postaci.